

مروری بر کتاب «توقیف مطبوعات ایران در گذر زمان»

نیما رئیس سفلی

■ مؤلف کتاب کوشیده است سال‌های قمری را به سال شمسی بنویسد و حال آن که سال شمسی از حدود سال ۱۲۹۹ به بعد مورد استفاده قرار می‌گیرد و سال‌های قبل از آن را باید به سال قمری که در آن زمان رایج بوده بیان کرد و اگر لازم بود معادل آن را به شمسی (به شرط قید قمری آن) ذکر کرد.

آن به تصاویر اختصاص دارد، در واقع ۹۶ صفحه مطالب نوشتاری دارد.

فهرست این کتاب این‌گونه تنظیم شده است: «مقدمه»، «توقیف مطبوعات ایران در گذر زمان از سال ۱۲۰۲ ش تاکنون»، «سلسله پهلوی»، «نظام جمهوری اسلامی ایران» و «منابع».

پیش از آن که بخواهیم به تعدادی از اشتباهات این کتاب اشاره کنیم، لازم است منابع اندک این کتاب را - که ۱۳ عنوان است و در صفحات ۱۱۹ و ۱۲۰ بیان شده و متأسفانه در متن کتاب هرگز به هیچ‌یک از این منابع استناد نشده نام ببریم:

۱. اسناد مطبوعات (ج ۱ - ۲)، به

* توقیف مطبوعات ایران در گذر زمان (از سال ۱۲۰۲ ش تاکنون)
* بیژن خاکپور
* تهران، مرکز فرهنگی انتشاراتی پاس مشکاة

* چاپ اول، پاییز ۱۳۷۹
* ۱۲۰ صفحه، رقی
* قیمت: ۸۵۰۰ ریال
* تیراژ: ۵۰۰۰ نسخه

یکی از کتاب‌هایی که به تازگی - با شتابزدگی - درباره مطبوعات ایران به چاپ رسیده است، کتاب توقیف مطبوعات ایران در گذر زمان نام دارد. این کتاب ۱۲۰ صفحه‌ای که مطالب آن از صفحه هفت شروع می‌شود و ۱۸ صفحه

کوشش کاوه بیات، مسعود کوهستانی نژاد؛
۲. اسناد مطبوعات (ج ۱ - ۴)، به
کوشش: محسن روستایی، غلامرضا
سلامی؛

۳. راهسمنای مطبوعات ایران،
سیدفرید قاسمی؛

۴. تاریخ سانسور در مطبوعات
ایران، گوئل کهن؛

۵. فصلنامه رسانه، از سال ۱۳۶۹ تا
۱۳۷۹؛

۶. شناسنامه مطبوعات ایران، مسعود
برزین؛

۷. مطبوعات و ادبیات ایران در دوره
مشروطیت، ادوارد براون؛

۸. روزنامه اطلاعات، از سال ۱۳۵۷ تا
۱۳۷۷؛

۹. روزنامه ایران، از سال ۱۳۷۸ تا
۱۳۷۹؛

۱۰. واحد رایانه معاونت مطبوعاتی
وزارت ارشاد؛

۱۱. تاریخ مشروطه ایران، احمد
کسروی؛

۱۲. پهلوی‌ها (ج ۱ - ۲)، فرهاد
رستمی؛

۱۳. کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲/
ترجمه: سرهنگ غلامرضا نجاتی.

ایرادها و خطاهای این کتاب متعدد
است و از عنوان روی جلد آغاز می‌شود:

«توقیف مطبوعات ایران در گذر زمان: از
۱۲۰۲ ش تاکنون» و اشتباه بر سر سال

۱۲۰۲ ش است. برای توضیح بیشتر باید
ابتدا یادآوری کنیم مؤلف این کتاب

کوشیده است سال‌های قمری را به سال
شمسی بنویسد و حال آن که سال شمسی

از حدود سال ۱۲۹۹ به بعد مورد استفاده
قرار می‌گیرد و سال‌های قبل از آن را باید

به سال قمری که در آن زمان رایج بوده بیان
کرد و اگر لازم بود معادل آن را به شمسی

(به شرط قید قمری آن) ذکر کرد. از این
نکته که بگذریم باید یاد آور شد اولین

نشریه چاپ شده در ایران موسوم به
«کاغذ اخبار» در سال ۱۲۵۳ قمری معادل

سال ۱۲۱۲ شمسی منتشر شده و بنابراین

تاریخ مندرج بر روی جلد که در متن کتاب
نیز تکرار شده و مبدأ انتشار نشریه در ایران
را سال ۱۲۰۲ هجری شمسی دانسته کاملاً
اشتباه است.

پشت جلد کتاب این جمله‌ها دیده
می‌شود: «کتاب توقیف مطبوعات ایران

در گذر زمان، مروری است بر شرح احوال
مطبوعات توقیف شده از زمان

فتحعلی‌شاه قاجار تاکنون (۱۲۰۲ الی
۱۳۷۹). این کتاب با بازگویی خلاصه‌ای از

وقایع دوران قاجار (وقایع مشروطه)،
دوران پهلوی و نظام جمهوری اسلامی

ایران، به بازبینی تنگناها و مشکلات
مطبوعات می‌پردازد. یکی از ویژگی‌های

کتابی کوچک با حجم یک جزوه نمی‌توان
چنین هدفی را دنبال کرد.

همچنین با توجه به آنچه که پشت
جلد کتاب آمده است و از درج برخی

اسناد و نامه‌ها یاد کرده و آن را از
ویژگی‌های کتاب بر شمرده است، باید

اذعان کرد که آوردن چند نامه و سند بدون
ذکر مأخذ و ارائه تصویری از اصل آن در

لابه لای سطور کتاب ارزش سندی ندارد و
از طرفی وجود اشتباه‌های فراوان این

کتاب استفاده از این اسناد را ناممکن
می‌کند.

ایرادهایی که بر این کتاب وارد است به
چند دسته تقسیم می‌شود:

■ اولین نشریه چاپ شده در ایران موسوم به «کاغذ اخبار» در
سال ۱۲۵۳ ق معادل سال ۱۲۱۲ ش منتشر شده و بنابراین
تاریخ مندرج بر روی جلد که در متن کتاب نیز تکرار شده و مبدأ
انتشار نشریه در ایران را سال ۱۲۰۲ هجری شمسی دانسته
کاملاً اشتباه است.

■ کتاب توقیف مطبوعات ایران در گذر زمان، مروری است بر
شرح احوال مطبوعات توقیف شده از زمان فتحعلی‌شاه قاجار
تاکنون (۱۲۰۲ الی ۱۳۷۹). این کتاب با بازگویی خلاصه‌ای از
وقایع دوران قاجار (وقایع مشروطه)، دوران پهلوی و نظام
جمهوری اسلامی ایران، به بازبینی تنگناها و مشکلات
مطبوعات می‌پردازد.

الف: اشتباهات محتوایی

۱. «در زمان فتحعلی‌شاه قاجار
روزنامه‌ای با نام (مرآت الاخبار) به

مدیریت «راجه‌رام موهن رای» ابتدا به زبان
انگلیسی و سپس فارسی منتشر گردید. این

نشریه مسائل سیاسی ایران را با درج
مقالات و اخبار مورد پی‌گیری قرار می‌داد،

اداره معارف و علوم مستظهره، این نشریه
را در ۱۲۰۲ ش به توقیف رساند.»^۱

مطلبی که نقل شد جعل و تحریفی
بیش نیست که به دلیل مستند نبودن

کتاب، نمی‌توان به درستی جاعل آن را
معلوم کرد. ولی آنچه لازم است دربارہ

مرآت الاخبار گفته شود به اختصار این

کتاب توقیف مطبوعات درج اسناد و
نامه‌هایی است که در دوران قاجار و
پهلوی راجع به مشروطه و مطبوعات
نگاشته شده.

عبارات مندرج در پشت جلد کتاب،
تأسیس نشریه در ایران را سال ۱۲۰۲ ش

و در عهد فتحعلی‌شاه قاجار دانسته که
درست نیست زیرا شکل‌گیری نشریه در

ایران از زمان محمد شاه قاجار و از سال
(۱۲۵۳ ق - ۱۲۱۲ ش) آغاز شده است.

این گفته مؤلف نیز که داعیه بازنگری و
تحلیل تنگناها و مشکلات مطبوعات را

در عهد قاجار، پهلوی و جمهوری اسلامی
را دارد، ادعایی بیش نیست چرا که در

است که: مرآت الاخبار دومین روزنامه سراسر فارسی هند به شمار می‌آید که از بیستم آوریل ۱۸۲۲ تا اوت ۱۸۲۳ (۱۲۳۷ - ۱۲۳۸ ق / ۱۲۰۲ - ۱۲۰۳ ش) به‌طور پیوسته روزهای جمعه در کلکته منتشر شده است. ناشر، مدیر و نویسنده مرآت الاخبار یکی از اندیشه‌ورزان هندی موسوم به «رام موهن رای» بوده که در اعتراض به قانون سختگیرانه حکومت انگلیسی هند که آزادی مطبوعات را محدود می‌کرده است از طبع و نشر مرآت الاخبار خودداری نموده است.^۲

۲. «ملکم خان روزنامه‌ای را در فرانسه به زبان فارسی به چاپ رسانیده و توزیع می‌نمود.»^۳

۳. خطای مطلب فوق در بیان محل انتشار نشریه است. میرزا ملکم‌خان روزنامه قانون را در لندن منتشر می‌کرد نه در فرانسه.^۴

۳. «روزنامه (لاپاتری) به مدیریت «بارون نورمن» که به زبان فرانسه در تهران منتشر می‌گردید با مقالات سیاسی و انتقاد از دولت موجب خشم ناصرالدین شاه گردید و دستور توقیف آن در ۱۲۵۲ ش توسط شخص پادشاه صادر و اداره نظمی آن را به اجرا گذاشت.»^۵

در مطلب بالا، دو اشتباه وجود دارد؛ اول آنکه روزنامه لاپاتری به زبان فرانسه نبوده، بلکه به زبان فارسی و فرانسه بوده و دیگر آن که از این نشریه که انتشار آن با موافقت ناصرالدین شاه صورت گرفته بیش از یک شماره منتشر نشده و تاریخ انتشار آن نیز ۹ محرم ۱۲۹۳ (۵ فوریه ۱۸۷۶ / بهمن ۱۲۵۴ ش) بوده است. بنابراین روزنامه‌ای که در سال ۱۲۵۴ ش منتشر می‌شده است، نمی‌تواند در سال ۱۲۵۲ توقیف شده باشد.^۶

۴. «حلاج با مدیریت میرزا حسین حلاج» در سال ۱۲۷۱ تعطیل گردید.^۷ درباره این خبر باید گفت: نام مدیر این روزنامه میرزا حسن حلاج بوده و تاریخ انتشار آن نیز سال ۱۳۳۸ ق برابر با ۱۲۹۸ ش بوده است.^۸

۵. «روزنامه نیراعظم با مدیریت شیخ علی یزدی در سال ۱۲۸۴ ش» تعطیل گردید.^۱

در این باره، لازم به یادآوری است که اجازه انتشار روزنامه نیراعظم با مدیریت شیخ علی یزدی در بهمن ماه ۱۳۰۴ ش به تصویب معارف اصفهان رسید^۱ و معلوم نیست به مرحله انتشار رسید یا خیر. ولی اگر منظور روزنامه دیگری باشد که با نام نیراعظم و به مدیریت عبدالوهاب مهدوی معروف به معین‌العلمای اصفهانی منتشر می‌شد باید اذعان کرد که تاریخ تأسیس این نشریه سال ۱۳۲۵ ق برابر با ۱۲۸۶ ش بوده و در همان سال نیز توقیف شده است.^{۱۱}

چاپ نجف بوده است و توقیف آن توسط حکومت عثمانی صورت گرفته است.^{۱۳}

۷. «حکومت قاجار بلافاصله نشریات طرفدار مشروطه را توقیف می‌نمود.

نشریاتی چون جهان زنان... ایران آزاد... سیاست... شفق [سرخ] با مدیریت علی دشتی... بیدار... پیکار... علت توقیف نشریات فوق، درج مقالات و مطالب منافی مشی حکومت، طرفداری از مشروطه و انعکاس اخبار وقایع مجلس و تبریز بوده است.»^{۱۴}

نشریات یاد شده در فاصله سال‌های ۱۲۹۹ - ۱۳۰۱ ش تأسیس شده‌اند یعنی در زمانی که کودتای رضاشاه صورت گرفته است و بنابراین هیچ ارتباطی با

■ یکی از ویژگی‌های کتاب توقیف مطبوعات، درج اسناد و نامه‌هایی است که در دوران قاجار و پهلوی راجع به مشروطه و مطبوعات نگاشته شده است .

■ عبارات مندرج در پشت جلد کتاب، تأسیس نشریه در ایران را سال ۱۲۰۲ ش و در عهد فتحعلی‌شاه قاجار دانسته که درست نیست زیرا شکل‌گیری نشریه در ایران از زمان محمد شاه قاجار و از سال (۱۲۵۳ ق - ۱۲۱۲ ش) آغاز شده است.

حکومت قاجار و جریانات مشروطه و وقایع تبریز ندارد. چنان‌که می‌دانیم رضاشاه در سوم اسفند ۱۲۹۹ ش کودتا کرد.

۸. نویسنده ضمن برشمردن نشریات توقیف شده، از نشریه‌ای با عنوان «نوبهار با مدیریت المحیل النجفی الحیلاتی در تهران» خبر می‌دهد.^{۱۵}

یکی از مطالب متناقض کتاب همین مورد اخیر است. زیرا نشریه نوبهار که با مدیریت ملک‌الشعرای بهار از سال ۱۳۳۳ ق منتشر می‌شد، ناگهان بر اثر جعل و تحریف نویسنده بی‌اطلاع این کتاب صاحب مدیری به نام «المحیل النجفی الحیلاتی» می‌شود و قصه از این قرار است

۶. «نشریه (القری) با مدیریت آغامحمد محلاتی به اتهام همسویی با مطبوعات طرفدار مشروطه ... در ۱۲۸۷ ش با دستور محمدعلی شاه توسط نظمی توقیف شد.»^{۱۲}

در عبارت کوتاه فوق چندین اشتباه وجود دارد. اولاً نام نشریه القری بوده و القری غلط است. ثانیاً از این نشریه بیش از دو شماره انتشار نیافته که اولی در تاریخ ذیحجه ۱۳۲۷ (برابر با دی ۱۲۸۸) و دومی در تاریخ صفر ۱۳۲۸ (برابر با اسفند ۱۲۸۸ ش) بوده است و بنابر این نشریه‌ای که زمان شروع به انتشار و تعطیل آن سال ۱۲۸۸ ش بوده نمی‌تواند در سال ۱۲۸۷ توقیف شده باشد و دیگر این‌که این نشریه

که شکایت نامه‌ای که شخصی به نام «اسماعیل النجفی الجیلانی» علیه نشریه نوبهار نوشته و در کتاب اسناد مطبوعات ۱۶ چاپ شده است، فقط به این دلیل که کتاب اسناد مطبوعات عنوان «نوبهار» را در بالای شکایت نامه آورده و امضای شاکی نیز با عنوان «الاحقر اسماعیل النجفی الجیلانی» در پایین شکایت نامه آمده، به همین سادگی فرد یاد شده مدیر نشریه نوبهار معرفی می‌شود با این تفاوت که نام وی نیز دچار تصحیف شده و «المحیل النجفی الجیلانی» معرفی می‌شود.

۹. نویسنده ضمن بر شمردن نشریاتی که در فاصله سال‌های ۱۳۰۱ تا ۱۳۰۴ تعطیل شده‌اند از نشریه‌ای به نام «فرنگستان یاد می‌کند و می‌نویسد: «فرنگستان با مدیریت جوانان ایرانی مقیم آلمان در تهران»»^{۱۷}

آنچه درباره این نشریه باید گفت این است که نام دقیق آن نامه فرنگستان بوده و توسط جوانان ایرانی مقیم آلمان در شهر برلین منتشر می‌شده است. این مطلب که نویسنده کتاب گفته در تهران منتشر می‌شده است، خطایی بیش نیست.^{۱۸}

ب: اشتباهات تایپی

توضیح: در ارائه نمونه‌ای از خطاهای تایپی، ابتدا کلمه صحیح و سپس کلمه خطا آمده است.

(جانسوز: جانسور، ص ۱۰، س ۲) / (قلع و قمع: قلع و قمع، ص ۱۱، س ۱۳) / (لذت: لذت، ص ۱۲، س ۶) / (انگلیسی: انگلیس، ص ۱۵، س ۹) / (حسن حلاج: حسین حلاج، ص ۱۷، س ۷) / (طیب‌زاده: طیب‌زاده، ص ۱۷، س ۹) / (ترقی: ترقی، ص ۲۱، س ۱) / (اینک: اینگ، ص ۲۳، س ۴) / (نشریه القری: نشریه القری، ص ۲۹، س ۴) / (تنگستانی: تنگستانی، ص ۳۳، س ۴) / (خمامی: خمامی، ص ۳۴، س ۲۰) / (مؤیدالشریعه: مؤیدالشریعه، ص ۳۶، س ۱۳) / (رکسن‌الاسلام خلخالی: رکن

الاسلام خلخال، ص ۳۶، س ۱۹) / (فداه: غده، ص ۴۱، س ۲۰) / (اسمعیل النجفی الجیلانی: المحیل النجفی الجیلانی، ص ۴۳، س ۱۷) / (کحال‌زاده: کمال‌زاده، ص ۵۱، س ۱۹) / (با مدیریت: با مدیریت، ص ۵۸، س ۲) / (مقام منبع: مقام منبع، ص ۶۰، س ۳) / (احمد لنکرانی: احمد لنکرانی، ص ۷۴، س ۱۴) / (گلاسنوست: گلاسنوست، ص ۱۱۴، س ۱۸).

ج: بی‌معنی بودن بعضی از عبارات

۱. (ص ۲۹، س ۱۰-۱۱) بی‌هیچ دلیلی ناگهان با این عبارت مواجه می‌شویم: «در روزهای یکشنبه سی و یکم خرداد و دوشنبه یکم تیر به علت عدم چاپ روزنامه‌ها اخبار چندانی در دست نیست». اصلاً معلوم نیست چه ارتباطی بین این عبارت و جملات پس و پیش آن وجود دارد.

۲. (ص ۳۵، س ۱) بدون این‌که معلوم باشد درباره چه موضوعی صحبت می‌شود این عبارت آمده: «این زمان هر دو سو آماده ایستاده ولی جنگی رخ نمی‌داد».

۳. (ص ۴۱، س ۳) نویسنده باید در پایان تلگراف محمدعلی شاه و پس از ذکر نام محمدعلی شاه علامت نقطه می‌گذاشت و پاراگراف جدیدی را آغاز می‌کرد. ولی بی‌توجهی به این مسأله سبب شکل‌گیری این جمله بی‌ربط شده است: «محمدعلی شاه قاجار در تبریز محله امیرخیز طرفدار مشروطه بود».

پی‌نوشت‌ها:

۱. بیژن خاکپور، توقیف مطبوعات، ص ۱۵.
۲. درباره «مرآت‌الآخبار» ر.ک: ناصرالدین پروین، تاریخ روزنامه‌نگاری ایرانیان (ج ۱)، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۷، صص ۶۲-۶۴ / ناصرالدین پروین، «نگاهی به منابع تاریخ روزنامه‌نگاری ایرانی و فارسی»، ایران نامه (امریکا - مریلند)، سال ۱۶، ش ۳، ۲ بهار و تابستان ۱۳۷۷، ص ۱۹۱ / شاهپور نریمانی‌زاده، «تاریخ انتشار جراید فارسی در هند»، هوخ، سال ۲۲، ش ۱۲، ۱۳۵۰، ص ۳۶ / مهدی خواجه پیری، «اخبار نویسی فارسی در هند»، پژوهشنامه تاریخ مطبوعات ایران، سال ۱، ش ۱، ۱۳۷۶، صص ۴۲۲-۴۲۴ / مه.اس. ناز، تاریخچه مطبوعات شبه قاره، ترجمه: فرحت حسین مهدوی

و انجم حمید، پاکستان، اسلام‌آباد، انتشارات مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، ۱۳۷۴، ص ۹۸-۱۰۱.

۳. بیژن خاکپور، ص ۱۵.

۴. درباره روزنامه «قانون» علاوه بر مقالات فراوانی که تاکنون نوشته شده می‌توانید به دو تجدید چاپی که از این روزنامه ارائه شده مراجعه نمایید: روزنامه قانون، به کوشش و با مقدمه: هما ناطق، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۵۵ / روزنامه قانون، تهران، انتشارات کویر، ۱۳۶۹.

۵. بیژن خاکپور، ص ۱۶.

۶. درباره نشریه لاپاتری (La Patrie) ر.ک: ناصرالدین پروین، تاریخ روزنامه‌نگاری ایرانیان (ج ۱)، صص ۱۸۶ و ۱۹۱ / محمد محیط طباطبایی، تاریخ تحلیلی مطبوعات ایران، تهران، انتشارات بعثت، ۱۳۶۶، صص ۳۶-۳۸ / جعفر خمایی‌زاده، روزنامه‌های ایران از آغاز تا سال ۱۳۲۹ ق - ۱۲۸۹ ش، تهران، انتشارات اطلاعات، ۱۳۷۲، صص ۲۶۰-۲۶۲.

۷. بیژن خاکپور، ص ۱۷.

۸. درباره روزنامه «حلاج» ر.ک: محمدصدر هاشمی، تاریخ جراید و مجلات ایران (ج ۲)، اصفهان، انتشارات کمال، ۱۳۶۴، صص ۲۳۰-۲۳۱ / مرتضی سلطانی، فهرست روزنامه‌های فارسی در مجموعه کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ۱۳۵۴، صص ۶۸-۶۹ / بیژن سرتیپ‌زاده، فهرست روزنامه‌های موجود در کتابخانه ملی ایران [ج ۱]، ۱۳۵۶، ص ۹۰.

۹. بیژن خاکپور، ص ۱۷.

۱۰. ر.ک: محمد صدرهاشمی، همان (ج ۴)، ص ۳۲۷.

۱۱. ر.ک: جعفر خمایی‌زاده، صص ۲۵۵-۲۵۶ / مرتضی سلطانی، ص ۱۵۵ / محمد صدرهاشمی، (ج ۴)، صص ۳۲۵-۳۲۷ / سیدفرید قاسمی، راهنمای مطبوعات ایران، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۷۲، ص ۲۳۹ / کاوه بیات و سعید کوهستانی‌نژاد، اسناد مطبوعات ایران (ج ۲)، صص ۴۸۴-۴۸۶.

۱۲. بیژن خاکپور، ص ۲۹.

۱۳. برای اطلاعات بیشتر ر.ک: معین‌الدین محرابی، «الغری و درق‌النجف»، نخستین نشریات فارسی چاپ نجف اشرف، رسانه، سال ۱۱، ش ۱، بهار ۱۳۷۹، صص ۸۲-۸۹.

۱۴. بیژن خاکپور، ص ۴۳.

۱۵. همان، ص ۴۳.

۱۶. کاوه بیات و ...، اسناد مطبوعات (ج ۲)، صص ۲۶۷-۲۶۸.

۱۷. بیژن خاکپور، ص ۵۶.

۱۸. درباره «نامه فرنگستان» ر.ک: محمد صدرهاشمی، تاریخ جراید و مجلات ایران (ج ۴)، صص ۶۶-۶۸ / نادر انتخابی، «نامه فرنگستان و مسأله تجدید آفرانه در ایران»، نگاه‌نو، تهران، ش ۲۱، مرداد و شهریور ۱۳۷۳، صص ۸۰-۱۰۷.